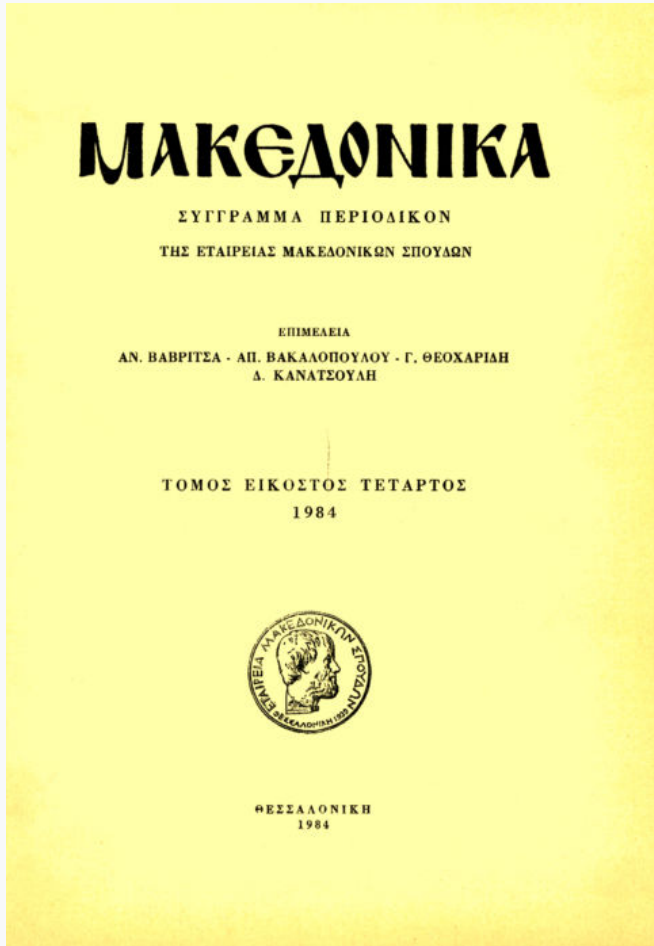

Μακεδονικά

Τόμ. 24, Αρ. 1 (1984)

Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη

Γεώργιος Κ. Παπάζογλου

doi: [10.12681/makedonika.264](https://doi.org/10.12681/makedonika.264)

Copyright © 2014, Γεώργιος Κ. Παπάζογλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπάζογλου Γ. Κ. (1984). Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. *Μακεδονικά*, 24(1), 139–153. <https://doi.org/10.12681/makedonika.264>

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ

1. *Περγαμηνά φύλλα χειρογράφων κωδίκων τοῦ 8ου-13ου αἰώνα ἰδιωτικῆς συλλογῆς*

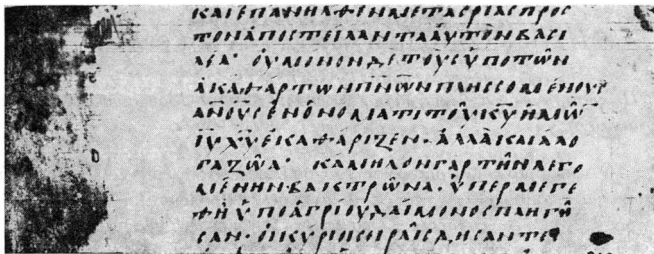
Τὸ Δεκέμβριο τοῦ περασμένου χρόνου ἔπεσαν στὰ χέρια μου περγαμηνὰ σπαράγματα χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ Ἀλεξάνδρου. Ὁ παραπάνω ἱερωμένος, σεβαστὸς φίλος, εὐγενικὰ μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ τὰ μελετήσω καὶ νὰ προχωρήσω στὴν παρουσίασή τους. Ὅπως θὰ φανεῖ, πρόκειται γιὰ δύο περγαμηνὰ φύλλα μεγαλογράμματης γραφῆς τοῦ 8ου-9ου αἰ. καὶ γιὰ πέντε περγαμηνὰ φύλλα μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 10ου-13ου αἰ. ὅλα μαζί προέρχονται ἀπὸ τέσσερα διαφορετικὰ χειρόγραφα¹.

α. Δύο φύλλα μεγαλογράμματης γραφῆς τοῦ 8ου-9ου αἰ.

Διαστάσεις φύλλων 16,7×21,9 ἐκ., διαστάσεις γραμμῆς ἐπιφανείας 10×18 ἐκ. περίπου· τὰ φύλλα ἔχουν ἀποκοπῆ στὴν ἄνω ὄα, στὸ ὕψος τοῦ πρώτου στίχου, μὲ αἰχμηρὸ ἀντικείμενο, ἔτσι πὸς τὸ τερνινὸ ὕψος τῶν φύλλων νὰ ὑπολείπεται κατὰ 3 ἢ 4 ἐκ. τοῦ ἀρχικοῦ. Διακρίνονται εὐκρινέστατα οἱ χαρακώσεις, 30 ὀριζόντιες καὶ 4 κάθετες, ἀνὰ δύο δεξιὰ καὶ ἀριστερά, σὲ ἀπόσταση 0,6 ἐκ. ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ κάθετες ἐσωτερικὲς χαρακώσεις ἀπέχουν 9,3 ἐκ. ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ἐξωτερικὲς 10,5 ἐκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις συνήθως ἔχουν ὕψος 0,6 ἐκ., καὶ ἡ γραφὴ σπάνια ξεπερνᾷ τὸ πλαίσιο πὸς ὀρίζει καὶ ἡ δευτέρη κάθετη γραμμὴ τῆς χαρακώσεως στὸ δεξιὸ περιθώριο. Τὸ κείμενο ἀρχίζει στὰ ἀριστερὰ πάντοτε ἀπὸ τὴ δευτέρη γραμμὴ τῆς χαρακώσεως· στὸ μεσοδιάστημα (ἀνάμεσα στὶς δύο κάθετες χαρακώσεις στὰ ἀριστερὰ) καλλιγραφεῖται στὸ φ. 1^α ἕνα Π, στὸ φ. 1^β ἕνα Δ, στὸ φ. 2^α ἕνα Η καὶ στὸ φ. 2^β ἕνα Ο (τὰ ὁποῖα, ὡς σημειωθεῖ, εἶναι ἀπλὰ ἀρχικὰ λέξεων, ὄχι ἀρχικὰ παραγράφων). Τὸ χρῶμα τῆς μελάνης σήμερα εἶναι ἀνοιχτὸ καστανὸ.

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀναμφισβήτητο παλαιογραφικὸ ἐνδιαφέρον πὸς μᾶς κινεῖ στὴ μελέτῃ τῶν περγαμηνῶν φύλλων, ἡ παρουσίασή τους πιθανότατα θὰ ὀδηγήσει στὸν ἐντοπισμὸ τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται (ἂν γιὰ καλὴ μας τύχη σώζονται) καὶ στὴν ἐπανατοποθέτησιν τῶν φύλλων στὴν ἀρχικὴ τους θέση, πὸς εἶναι καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ σημεινεῦ τους κτήτορα.

Τὰ δύο περγαμινὰ φύλλα, πού ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, ἔχουν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κάποιου τετραδίου· ἔτσι, ἂν τὸ τετράδιο ἦταν 16/λίδο, τὸ σημερινὸ δίφυλλο θὰ ἀντιστοιχοῦσε στὰ φύλλα 4 καὶ 5 τοῦ τετραδίου.

Εἰκ. 1. Δείγμα γραφῆς ἀπὸ τὸ δίφυλλο τοῦ 8ου-9ου αἰ.

Στὴ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενο τοῦ φ. 1^ν συνεχίζεται ὁμαλὰ στὸ φ. 2^ρ, ὅπως καὶ τὸ ὅτι ἡ σημείωση στὴν κάτω ὄα τοῦ φ. 1^ν συνεχίζεται καὶ καλύπτει καὶ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν κάτω ὄα τοῦ φ. 2^ρ. Τὰ τέσσερα φ. μᾶς διασώζουν τμῆμα πιθανότατα ἀπὸ βίο, ἄγνωστο ποιοῦ, ἀγίου: («ἄρχοντας τῆς Παλαιστίνης δοθῆναι καὶ σὺν θεμαβερθῶν» — «μόνος δὲ ὁ μακάριος ὑπολειφθεὶς ἀπήνησεν αὐτῇ καὶ ἐλάλησεν αὐτῇ συ»). Σὲ πολὺ νεότερα χρόνια μὲ μικρογράμματη γραφή, καὶ ἀπὸ δύο τουλάχιστον χέρια, γράφηκαν οἱ σημειώσεις πού συναντοῦμε στὸ περιθώριο καὶ στὶς ὄες τῶν φφ. Ἐνα χέρι γράφει στὸ ἄριστερὸ περιθώριο τοῦ φ. 1^ν, μὲ μαύρη μελάνη: «ἐγὼ εἰμὶ τὸ ἄλφα καὶ ὦ» (Αποκ. 1.8.(21.6)), «ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου» (Joh. 8. 12), «ὃ [...] τὸ φός, ἐκίνος μαρτις μου περὶ τοῦ φωτός», ἐνῶ δεύτερο χέρι μὲ μελάνη χρώματος ἀνοιχτοῦ καστανοῦ γράφει: φ. 1^ν, ἄριστερὸ περιθώριο, «αὐτοὶ ἐκ τῆς χειρὸς σου ἀπάσης [...] ἐν λάκκῳ καινῷ [...]», κάτω ὄα (καὶ συνέχεια στὴν κάτω ὄα τοῦ φ. 2^ρ), «καὶ πάντες τοὺς μετεωρισμοὺς / σου ἐπήγαγες ἐπ' ἐμέ. ἐμάκρυνας / τοὺς γνωστούς μου ἀπ' ἐμοῦ // ἔθεντό με βδέλειγμα ἑαυτοῖς / παρεδόθην καὶ οὐκ ἐξεπορεύομην» (Ps. 87 (88). 8-9).

Ἡ γραφή εἶναι λειτουργικὴ μεγαλογράμματη, ἢ λεγομένη κεκλιμένη ὀξυκόρυφη (ogivale inclinata), πού ἀποτελεῖ τὸν ἀρχαιότερο τύπο τῆς ὀξυκόρυφης μεγαλογράμματης (τῆ γραφῆ αὐτῇ οἱ παλαιογράφοι συνηθίζουν νὰ ἀποκαλοῦν σλαβικὴ κεφαλαιογράμματη)¹. Στὰ περγαμινὰ φύλλα πού ἐξετάζουμε ἡ γραφῆ εἶναι κομψὴ καὶ ἄνετη μὲ μία ἐλαφρὰ κλίση τοῦ ἄξονα τῶν

1. E. I. Mio ni, Εἰσαγωγή στὴν ἑλληνικὴ παλαιογραφία (μετφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη), Ἀθήνα 1977, 74.

γραμμάτων πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ γράμματα Η, Κ, Μ, Ν, Π, τετραγωνίζονται, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ Ε, Θ, Ο, Σ, πὺ ἀποκοτῶν ἕνα σχῆμα ὠοειδῆς ἄρκετὰ ἐπιμηκυμένο. Ἐπίσης, τὰ γράμματα Ρ, Φ, Χ, Υ, προεκτείνονται καὶ ἄρκετὰ κάτω ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῆς χαράκωσης. Οἱ τόνοι σημειώνονται κανονικά, ὅπως κανονικά σημειώνεται ἡ ἄνω καὶ ἡ τελεία στιγμή. Συντομογραφοῦνται τὰ nomina sacra. Ἡ γραφὴ αὐτὴ (ἡ δξυκόρυφη μεγαλογράμματη), ὅπως εἶναι γνωστό, προαναγγέλλεται σὲ μερικοὺς παπύρους τοῦ 4ου αἰ. καὶ διατηρεῖται ὡς καὶ τὸν 9ο αἰ. (Ψαλτήριον Usrenskij)¹, ὥστόσο ὀρισμένες ἔκτυπες ὁμοιότητες τῆς γραφῆς τῶν φύλλων πὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας μὲ τὴ γραφὴ τοῦ κώδικα Marc. gr. 1, τοῦ 8ου αἰ.², μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χρονολογήσουμε καὶ τὰ δικά μας περγαμινὰ φύλλα, μὲ ἄρκετὴ βεβαιότητα, στὸν 8ο-9ο αἰ.

Τὸ περγαμινὸ δίφυλλο, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ σημερινὸς κάτοχός του, σχολάρχης στὸ Ἐκκλησιαστικὸ Λύκειο Καβάλας, προέρχεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ χειρογράφων τοῦ μοναχοῦ Παπασάββα, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ τὸ δώρισε γύρω στὸ 1964. Ὁ μοναχὸς αὐτός, ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ ὁποῖου προέρχονται καὶ τὰ ὑπόλοιπα περγαμινὰ φύλλα πὺ μελετοῦμε, ὡς τὸ θάνατό του (πέθανε, ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, γύρω στὸ 1965) διατηροῦσε βιβλιοπωλεῖο στὶς Καρυές, καὶ ἡ συλλογὴ σπάνιων χειρογράφων του σήμερα λανθάνει³.

β. Φύλλο μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 10ου αἰ.

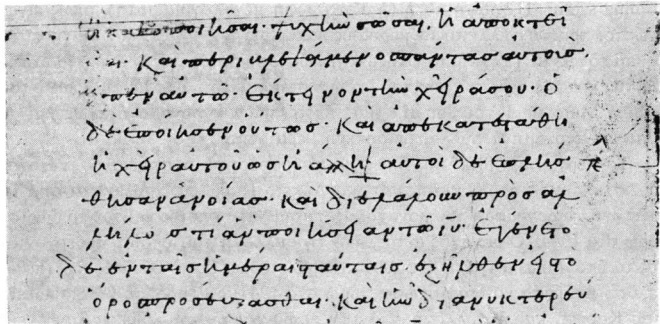
Διαστάσεις φύλλου 15,8×21 ἐκ., διαστάσεις γραμμένης ἐπιφανείας 10,5×15 ἐκ.. Οἱ χαρακώσεις εἶναι εὐκρινέστατες, 21 ὀριζόντιες καὶ 4 κάθετες, ἀνὰ δύο δεξιὰ καὶ ἄριστερά, σὲ ἀπόσταση 0,7 ἐκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ κάθετες ἐσωτερικὲς χαρακώσεις ἀπέχουν 10,1 ἐκ. ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικὲς 11,5 ἐκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν καὶ μέσο ὄρο ὕψος 0,7 ἐκ., καὶ ἡ γραφὴ συνήθως ξεπερνᾷ τὸ πλαίσιο πὺ ὀρίζει ἡ πρώτη κάθετη γραμμὴ τῆς χαράκωσης στὸ δεξιὸ περιθώριο. Τὸ κείμενο στὰ ἄριστερὰ ἀρχίζει πάντοτε ἀπὸ τὴ δευτέρη κάθετη γραμμὴ τῆς χαράκωσης· σὲ σφάλμα πιθανότατα τοῦ γραφέα ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι τρεῖς φορές στὸ recto καὶ μία στὸ verso συναντοῦμε γράμματα (ε, ν, μ, ε) στὸ μεσοδιάστημα, ἀνάμεσα στὶς δύο κάθετες γραμμὲς τῆς χαράκωσης. Ἄξιοσημείωτη εἶναι μία κωδικολογικὴ ἰδιομορφία, πὺ συναντοῦμε στὴν ἄρκετὰ πλατιὰ κάτω ὄα· διακρίνουμε δύο ἀκόμη ὀριζόντιες χαρακώσεις πὺ ἀπέχουν 3,2 ἐκ. ἀπὸ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου. Πιθανότατα ἡ κάτω ὄα χαρακώθηκε γιὰ νὰ γραφοῦν σχόλια ἢ, τὸ πιθανότερο, ἡ κωδικολογικὴ αὐτὴ ἰδιομορφία ἔρχεται νὰ δι-

1. G. Cavallo, Ricerche sulla maiuscola biblica, Φλωρεντία 1967, Α, 117.

2. Πανομοίωτο φ. τοῦ χειρογράφου βλ. E. I. Mioni, ὁ.π., πίν. VII.

3. Σύντομα ἐλπίζω ὅτι θὰ μπορῶ νὰ δώσω συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὴν τύχη τῆς συλλογῆς.

καιολογήσει τὴν ἄποψη τοῦ καθηγητῆ Ν. Μ. Παναγιωτάκη, ὅτι ἡ χαράκωση πολλὲς φορές γινόταν πάνω στὴν ἐπεξεργασμένη περγαμινῆ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κοπὴ τῶν φύλλων¹. Ἡ μελάνη τῆς γραφῆς εἶναι σήμερα ὀνιχτόχρωμη καστανή.

Εἰκ. 2. Δείγμα γραφῆς ἀπὸ τὸ φύλλο τοῦ 10ου αἰ.

Τὸ φύλλο περιλαμβάνει μέρος ἀπὸ τὸ στ' κεφάλαιο (ἀπὸ τοὺς Μακαρισμοὺς) τοῦ κατὰ Λουκᾶ εὐαγγελίου. Ἀρχίζει στὸ recto μετὰ τὸ στίχο: «ἢ κακοποιήσαι ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀποκτεῖναι» (στ', 9) καὶ τελειώνει στὸ verso μετὰ τὸ στίχο: «ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολλὸς ἐν οὐ(ρα)νῶ» (στ', 23). Στὸ recto, στὴν ἄνω ὠα, ὁ ἴδιος ὁ γραφέας πιθανότατα σημειώνει: «ἰς τῆς τῶν αποστολῶν εκλογῆς» καὶ ὁ ἴδιος στὸ verso, στὴν ὄνω ὠα ἐπίσης, γράφει: «περὶ τῶν μακαρισμῶν».

Ἡ γραφὴ τοῦ φύλλου εἶναι ἡ ἀμιγῆς βιβλιακὴ μικρογράμματη, ἡ γνωστὴ καὶ ὡς στουδιτικὴ γραφὴ, ποὺ τὴ συναντοῦμε ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰ.² Εἶναι ἄρκετὰ κομψὴ μὲ ἐλαφρὰ κλίση τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ δεξιά. Οἱ τόνοι, ὅπως καὶ ἡ ἄνω καὶ κάτω στιγμὴ, σημειώνονται κανονικά. Συντομογραφοῦνται τὰ nomina sacra. Ἡ προσεκτικὴ μελέτη ὀρισμένων γραμμάτων, κυρίως τῶν β, γ, δ, η, λ, π, σ καὶ φ, καὶ οἱ ὁμοιότητες τῆς γραφῆς τοῦ περγαμινοῦ φύλλου μὲ τὴ γραφὴ τῶν εὐαγγελιαρίων τοῦ 10ου αἰ. σὲ μικρο-

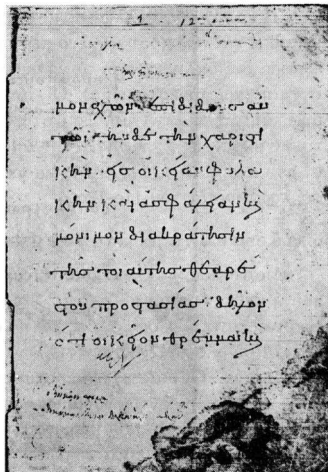
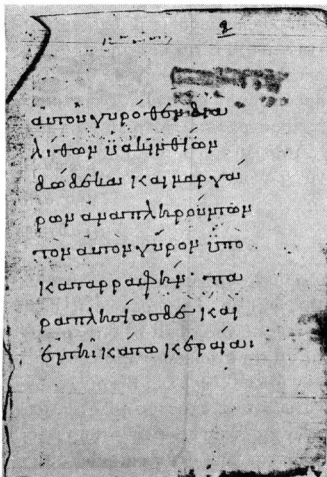
1. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Φύλλο μεγαλογραμμάτου εὐαγγελιαρίου τοῦ 10ου αἰῶνα, «Δωδώνη» 1 (1973) 328, πρβλ. καὶ Ε. Μ. Thompson, An Introduction to Greek and Latin Palaeography, Ὁξφόρδη 1912, 55.

2. Ε. I. Mioni, ὁ.π., 80-82.

γράμματο ρυθμό, με κάνουν νά πιστεύω ὅτι μπορούμε με βεβαιότητα νά δεχθούμε ὅτι τὸ περιγραμνὸ φύλλο μας ἀνήκει σ' αὐτὸν τὸν 10ο αἰ.¹.

γ. Δύο φύλλα μικρογράμματος γραφῆς τοῦ 11ου-12ου αἰ.

Πρόκειται γιὰ δύο ξέχωρα φύλλα ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μετὰξὺ τους, ὡστόσο, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν νά κρίνουμε οἱ διαστάσεις τῶν φύλλων, οἱ διαστάσεις τῆς γραμμῆς ἐπιφανείας, καὶ ἡ ἴδια ἢ γραφή, προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο χειρόγραφο. Διαστάσεις φύλλων 15×21,2 ἐκ., διαστάσεις γραμμῆς ἐπιφανείας 9,2×10,9 ἐκ. περίπου. Ἡ γραμμῆς ἐπιφάνεια ὀρίζεται ὑπὸ 8 ὀριζόντιες καὶ 2 κάθετες (στὸ ἓνα φύλλο) ἢ 4 (στὸ ἄλλο) κάθετες χαρακώσεις (ἀνά δύο σὲ κάθε περιθώριο, σὲ ἀπόσταση 1 ἐκ. ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη). Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν ὕψος 1,5 ἐκ. περίπου. Τὸ κείμενο γράφεται ἀραιά, κάθε σειρὰ ἔχει συνήθως 14-16 γράμματα. Ἡ μελάνη σήμερα εἶναι ἀνοιχτόχρωμη καστανή.

Εἰκ. 3. Λεῖψμα γραφῆς ἀπὸ τὰ δύο φύλλα τοῦ 11ου-12ου αἰ. (φφ. 2^ο-^ο).

Τὰ περιγραμνὰ φύλλα πιθανότατα μᾶς παραδίδουν τμήματα ἀπὸ εὐχολόγιο· γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἐπανατοποθέτηση τῶν φύλλων στὴν ἀρχικὴ τους

1. Ὁ.π., πίν. XIII, XIV.

θέση κρίνω σκόπιμο νά μεταγράψω ὀλόκληρο τὸ κείμενο: 1^α «μοναχῶν ἐπι-
 διδούς ἀν/τῆ τῆνδε τὴν χαριστι/κὴν. εἰς οἰκειάν φυλα/κὴν καὶ ἀσφάλειαν
 κ(αι)/ μόνιμον διακράτησιν/ τῆς τοιαύτης θεαρέ/στου προστασίας. δῆλον/
 ὅτι οἰκεῖον θρέμμα κ(αι)// 1^β «κουράν ὄντα τῆς ἀν/τῆς ἱερᾶς μονῆς· ἀν/τὸν
 δὲ πάλιν. εἰς τοὺς /ἐφεξῆς μέλλοντας/ κατὰ καιροὺς κατα/λιμπάνεσθαι δια-
 δόχους/ ὁμοίως καὶ καθεξῆς/ ἕτερος εἰς τὸν ἕτερον κω», 2^α «αὐτοῦ γυρόθεν
 διὰ/ λίθων ὑακινθίων/ δώδεκα καὶ μαργά/ρων ἀναπληρούντων/ τὸν αὐτὸν γύ-
 ρον ὑπὸ/ καταρραφῆν· πα/ραπλησίως δὲ καὶ/ ἐν τῇ κάτω κεραία// 2^β «διὰ λί-
 θου ἀμεθύσου / ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ πλη/ρώμασιν ἡμφιεσμέ/νος ἀπὸ λιθαρίων/
 ὑακινθίων βενέτων/ τεσσαράκοντα πέντε./ καὶ σμαραγδίων τεσ/σάρων, καὶ
 κοκκο». Τρία διάφορα χέρια σὲ μεταγενέστερους χρόνους σημεῖωσαν στίς
 ὄδες τοῦ φ. 1^α, ἄνω ὄα, «††ἄλλος θ(εὸς) οὐκ ἔστιν πλὴν σοῦ» (πρβλ. Ex. 8.10(6),
 De. 4.35), κάτω ὄα «ὅτι οἰκεῖον θρέμα», «δοκῆμειον του μελανδοχοίου κ(αι)
 του μέλανος», φ. 1^β, ἄνω ὄα, «ὥσπερ τις μὴ ἔχων ὀφθαλμοὺς τυφλὸς ὢν, οὐ-
 τω κ(αι) τὸ εὐχολόγιον μὴ ἔχον πίνακα».

Ἡ γραφὴ τῶν φύλλων εἶναι ἡ ἀμιγῆς μικρογράμματη (τὴν ὁποία συνα-
 ντήσαμε καὶ στὸ προηγούμενο περγαμηνὸ φύλλο β)¹. Εἶναι κομπῆ καὶ ἄνετη,
 ἐλαφρὰ δεξιοκλινῆς, ἐνῶ τὰ γράμματα ἀρκετὲς φορὲς ἀπολήγουν σὲ τελεία
 στιγμὴ (γραφὴ ἐστιγμένη). Οἱ τόνοι σημειώνονται κανονικὰ, ὅπως καὶ ἡ
 ἄνω καὶ ἡ τελεία στιγμὴ. Τὸ ι στίς δοτικὲς προσγράφεται. Μερικὰ συντηρη-
 τικὰ στοιχεῖα τῆς γραφῆς αὐτῆς, ὅπως λ.χ. ἡ γραφὴ τοῦ δ, τοῦ η, τοῦ ω ἢ τοῦ
 φ, μὲ κάνουν νά πιστεύῃ ὅτι μπορούμε νά χρονολογήσουμε τὰ περγαμηνὰ
 φύλλα σ' αὐτὸν τὸν 11ο-12ο αἰ.

δ. Δύο φύλλα μικρογράμματης γραφῆς τοῦ 12ου-13ου αἰ.

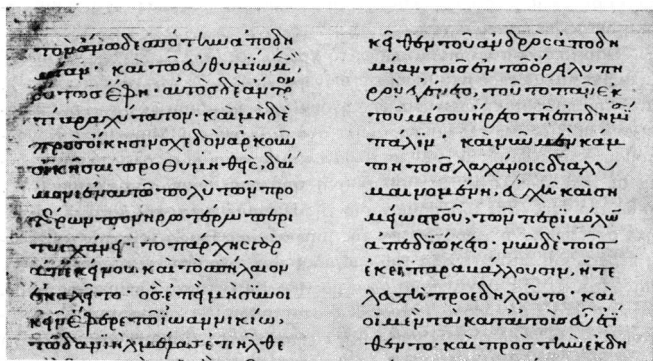
Διαστάσεις φύλλων 26×34,5 ἐκ.. Τὸ κείμενο γράφεται σὲ δύο στήλες
 ποὺ ἡ κάθε μία ἔχει πλάτος 7,2 ἐκ. καὶ ὕψος 24,1 ἐκ.. Οἱ χαρακώσεις εἶναι
 εὐκρινέστατες, 34 ὀριζόντιες καὶ 4 κάθετες ποὺ συνεχίζονται σὲ ὄλο τὸ πλά-
 τος καὶ σὲ ὄλο τὸ ὕψος τῶν φύλλων. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στίς δύο στήλες
 εἶναι 2,3 ἐκ.. Οἱ διάστιχες ἀποστάσεις ἔχουν ὕψος 0,7-0,8 ἐκ.. Εὐκρινῶς δια-
 κρίνεται μία ὀριζόντια χαρακωσὴ στὴν κάτω ὄα σὲ ἀπόσταση 2,6 ἐκ. ἀπὸ
 τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κειμένου, μία ὀριζόντια, ἐπίσης, στὴν ἄνω ὄα σὲ
 ἀπόσταση 1,6 ἐκ. ἀπὸ τὸν πρῶτο στίχο τοῦ κειμένου, ὅπως καὶ μία κάθετη
 στὸ δεξιὸ περιθώριο καὶ σὲ ἀπόσταση 2,2 ἐκ. ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κειμένου².
 Θὰ πρέπει νά ἐπισημάνουμε ἐπίσης μία ιδιαίτερα σημαντικὴ κωδικολογικὴ
 ἰδιομορφία τὸ κείμενο δὲν ἐπικάθεται στὴν ὀριζόντια γραμμὴ τῆς χαρακω-

1. *Ο.π.

2. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, δ.π.

σης αλλά κρέμεται από αυτήν. Το χρώμα τής μελάνης είναι βαθύ καστανό, χρησιμοποιήθηκε κόκκινη μελάνη για όρισμένα κεφαλαία αρχικά.

Τò περγαμηνό δίφυλλο πού έχουμε στη διάθεσή μας άνηκε βεβαίως σε ένα και τò αυτό τετράδιο, πιθανότατα στο τέταρτο, και άποτελοΰσε τò πρώτο και τò τελευταίο φύλλο τού τετραδίου, άν κρίνουμε από τò γεγονός ότι σημειώνεται ένα δ στο μέσο τής άνω ώας και στα δύο φύλλα (άν τò τετράδιο ήταν 16/λιθο έμεις έχουμε σήμερα τά φύλλα 1 και 8). Μās διασώζει τμήματα από τò βίο τού άγίου 'Ιωαννικίου (:«τὸν ἄνω δεσπότην ἀποδημίαν· και τῷ Εὐθυμίῳ μ(έν)»—«οὔτε ἀπὸ τῆς ὄψεως ἐγίνω/σκε. περιτυχὼν οὖν αὐτοῖς» (πρώτο φύλλο), «οἶδας τὸ πρῶγμα και μέσης/ αὐτῆς ἀπτόμενον τῆς καρ/δίας» —«μόνοι τήν τούτου μη στέγοντες παρουσίαν» (δευτερο φύλλο).¹

Εικ. 4. Δείγμα γραφῆς από τò δίφυλλο τού 12ου-13ου αι.

Ἡ γραφή είναι ἡ λεγόμενη μεικτή μικρογράμματη, πού εμφανίζεται από τις άρχές τού 10ου αι. και διατηρεΐται ως τόν 15ο αι.² Ἡ γραφή αυτή εξαιτίας τού τεχνικού χαρακτήρα της, και κυρίως εξαιτίας τού γεγονότος ότι ό κάθε κώδικας ύστερα από τόν 12ο αι. άποκτᾶ τή δική του ιδιομορφία, είναι πολύ δύσκολο νά χρονολογηθεΐ. Στα περγαμηνά φύλλα πού εξετάζουμε ἡ γραφή είναι κομψή, τά γράμματα στρόγγυλα, περίπου ίσομεγέθη. Οί τόνοι, όπως και ἡ άνω και ἡ τελεία στιγμῆ, σημειώνονται κανονικά. Συναντούμε διπλό τονισμό στα άντιθετικά μὲν-δέ, όπως και στο σύνδεσμο ἐπει³, επίσης συνα-

1. Ἡ μνήμη του εορτάζεται στις 4 Νοεμβρίου.

2. ΕΙ. Μιονί, δ.π., 88-91.

3. W. J. W. Koster, De duplici accentu eidem syllabae superscriptio, «Philologische

ντομμε ἀρκετὲς ταχυγραφικὲς ἀπολήξεις τῶν καταλήξεων. Τὰ nomina sacra συντομογραφοῦνται. Ἡ γραφή γενικῶ παρρουσιάζει σημοντικὲς ὁμοιότητες με τὴ γραφή τοῦ 12ου-13ου αἰ.¹

2. Τρία χειρόγραφα τῆς γυναικείας μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου

Στὶς ὑπόγειες τοῦ Παγγαίου, λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐλευθεροῦ-πολη, σὲ εἰδυλλιακὴ τοποθεσία, βρίσκουμε κτισμένη, ἄγνωστη στοὺς πολλοὺς, τὴ γυναικεία μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μονὴ ἀκολουθεῖ τὸ πάτριον ἡμερολόγιο καὶ ἔχει σχετικὰ μικρὴ ἱστορία πίσω της — κτίσθηκε μόλις τὸ 1955. Διαθέτει ὠστόσο ἀρκετὰ πλούσια βιβλιοθήκη, ἡ ὁποία πλουτίζεται συνέχεια με δωρεές. Μαζὶ με τὰ ἔντυπα, γιὰ καλὴ μας τύχη, ἡ βιβλιοθήκη διασώζει καὶ τρία χφφ.

Ὅσο μῶρες νὰ διαπιστώσω, τὸ πρῶτο χφ. (ἀρ. 1), Συναξάρι τοῦ ΙΕ' αἰ., ἀνῆκε παλαιότερα στὴ μονὴ τῆς Φανερωμένης («ἔνε τῆς φανερωμένης»)². Κατὰ τὴν προφορικὴ μαρτυρία τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς τὸ χφ., πρὶν περάσει στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ἀνῆκε στὴ συλλογὴ τοῦ Μαγνησίας Χρυσοστόμου ὁ τελευταῖος τὸ 1973, με τὸ θάνατό του, δώρισε τὸ χφ. (καὶ τὴν πλούσια σὲ ἔντυπα-παλαιότυπα βιβλιοθήκη του) στὴ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς³. Τὸ δεῦτερο χφ. (ἀρ. 2), μαθηματάριο τῆς Πατριάρχου Σχολῆς τοῦ ΙΗ' αἰ., ἀνῆκε στὴ συλλογὴ χειρογράφων τῆς μητρόπολης Ραιδεστοῦ, ἐνῶ φαίνεται νὰ περάσει καὶ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ «μεγάλου διδασκάλου» Γενναδίου «τοῦ ἐκ Ῥαιδεστοῦ»⁴. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας (τὸ 1904) τὸ χφ. δόθηκε ὡς δῶρο, ἄγνωστο ἀπὸ ποιόν, στὸν Ἰωάννη Κωνσταντινίδη. Ἡ οἰκογένεια Κωνσταντινίδη τὸ 1922, με τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, μετόικισε στὴν περιοχὴ τῆς Καβάλας, στὰ Ἀμισιανά, ὅπου βρισκόταν τὸ χφ. ὡς λίγα χρόνια πρὶν τελευταῖα κάτοχος τοῦ χειρογράφου ἦταν ἡ πρεσβυτέρα Ὀλυμπία Κωνσταντινίδου, ἡ ὁποία καὶ δώρισε τὸ χφ. στὴ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς. Τὸ τρίτο χφ. (ἀρ. 3), ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ «ἐν Γάνω», τοῦ ΙΘ' αἰ., προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Ἀνατ. Θράκη, ἀπὸ τὸ Γάνος (λίγο ἔξω ἀπὸ τὴ Ραιδεστό), ἀπὸ τὸν ἐκεῖ ναὸ τοῦ ἁγίου Χαράλαμπος. Τὸ 1922, με τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, τὸ χφ. μεταφέρθηκε στὸ Πράβι (Ἐλευθεροῦπολη), στὸ

Wochenschrift» 58 (1938) 335-336, καὶ ΕΙ. Μιονι, ὁ.π., 58-59.

1. ΕΙ. Μιονι, ὁ.π., πίν. XVII, XVIII, XIX.

2. Ἄγνωστο εἶναι γιὰ ποιά μονὴ Φανερωμένης πρόκειται.

3. Βλ. Ἐπισκόπου Χρυσοστόμου, 365 ψυχαφελῆ σαλπίσματα, Θεσσαλονικὴ 1978, 9 (τὴν πληροφορίαν γιὰ τὴ δωρεὰ τοῦ χειρογράφου ὀφείλω σὲ μαρτυρία τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς).

4. Βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, Βιβλιοθήκες στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνα (κῶδ. Vind. hist. gr. 98), Θεσσαλονικὴ 1978, 181, 211.

ναὸ τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου εἶναι πιθανὸ τὸ χφ. νὰ πέρασε στὴ συνέχεια στὴν κατοχὴ τοῦ Σωφρονίου Ἐλευθερουπόλεως¹.

Τὰ χφφ. τὰ μελέτησα καὶ τὰ περιέγραψα σὲ ἐπανελημμένες ἐπισκέψεις μου στὴ μονὴ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1983 (Ὀκτώβριο-Νοέμβριο) καὶ κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1984 (Φεβρουάριο-Μάιο). Στὴ μονὴ μὲ δόηγησε ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς χειρογράφου (τοῦ μὲ ἀρ. 1), ποῦ εἶχα ἀπὸ τὸ φίλο, ἔγκριτο δικηγόρο, κ. Ἀνδρέα Παπανδρέου. Σιὴν καλοσύνη τῆς ἡγουμένης τῆς μονῆς ὀφείλω τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν δύο ἄλλων χειρογράφων (τῶν μὲ ἀρ. 2 καὶ 3)².

Στὴν περιγραφὴ ἀκολουθοῦμε τὸ βασικὸ σχῆμα, ποῦ καθιέρωσε ὁ Α. Πολίτης, ὅπως αὐτὸ διαμορφώθηκε στὴν πράξη ἀπὸ τοὺς Η. Hunger καὶ Ρ. Canart³.

[1]. Χαρτ. 199 φύλλ., διαστ. φύλλ. 29,5×20 ἐκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 23,2×15,5 ἐκ., δίστηλο, 34 γραμ. σειρ., ΙΕ' αἰ.

Μ η ν α ἰ ο

(Σεπτεμβρίου-Φεβρουαρίου)

1. φφ. 1^τ-32^ν: Σεπτέμβριος
2. φφ. 32^ν-73^ν: Ὀκτώβριος
3. φφ. 73^ν-108^τ: Νοέμβριος
4. φφ. 108^τ-146^τ: Δεκέμβριος
5. φφ. 146^τ-174^ν: Ἰανουάριος
6. φφ. 174^ν-198^ν: Φεβρουάριος

Α. Ἀριθμοῦνται τετρ. (ὄχι φύλλα), ἀπὸ ἀ'-κε', ἀριθμεῖται τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο κάθε τετρ. (ἀριθμοῦνται ξέχωρα ἐπίσης, ἀπὸ α-η, τὰ φύλλα κάθε τετρ.). Ὅλα τὰ τετρ. εἶναι 16/λιδα (μὲ ἐξαίρεση τὸ τετρ. α' ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποκοπῆ ἓνα φύλλο, τὸ φύλλο ζ), στὸ τετρ. ιβ' ἡ σειρὰ τῶν φύλλων εἶναι λανθασμένη· ἡ σωστὴ σειρὰ εἶναι: α, β, γ, ε, δ, στ, ζ, η. Τὸ φύλλο α τοῦ α' τετρ. εἶναι φθαρμένο, πιθανότατα ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Ἡ στάχωση εἶναι βυρσίνη, μαύρη, μὲ σταμπωτὲς διακοσμῆσεις καὶ μὲ δερμάτινες λουρίδες γιὰ τὸ δέσιμο τοῦ χειρογράφου. Τὸ χαρτὶ εἶναι σηιόβρωτο σὲ ἀρκετὰ

1. Ὁ Ἐλευθερουπόλεως Σωφρόνιος κατεῖχε σπάνια συλλογὴ ἐντύπων καὶ, πιθανότατα, χειρογράφων ποῦ σήμερα λανθάνει.

2. Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴν ἡγουμένη τῆς μονῆς, ὅπως καὶ τὴν ἀδελφότητα τοῦ Ἡσυχαστηρίου, ποῦ μὲ εὐγένεια καὶ καλοσύνη μὲ δέχθηκαν οὔτε τὸσες ἐπισκέψεις μου στὴ μονὴ.

3. Α. Πολίτης, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθήνα 1961, 105-113, καὶ ΕΙ. Μιοnι, δ.π., 135-136.

σημεία, ἐνῶ σὲ πολλὰ φύλλα ἔγινε συντήρηση καὶ ἐπικολλήθηκε πρόσθετος χάρτης. Ἡ μελάνη εἶναι ὑπόμαυρη, ἐρυθρογραφοῦνται τὰ ἀρχικὰ κεφαλαῖα γράμματα καὶ οἱ τίτλοι, ἡ γραφή εἶναι ἐπιμελημένη, καλλιγραφική, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, γράφει ἓνα χέρι. Σὲ διάφορα φύλλα συναντοῦμε ὑδατόσημα τοῦ τύπου 3652-3680, 11664, τοῦ C. M. Briquet (Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, Παρίσι 1907 [ἀναστ. ἔκδ. 1976], 2, 236-237, 3, 589-600, τοῦ ΙΕ' αἰ.

Β. φφ. 63^v: «Ἐπεὶ ἔτος 1706 ἐτοῦτου τὸ βιβλίον [...]» (σβησμένο μὲ μελάνη), 40^r: «κρομήδη», 41^r: «ψωμή», 42^r: «κρασί», 43^r: «νερό», 44^r: «σκόρδο», 45^r: «σταφήλη», 46^r: «κηδώνη», 47^r: «αγουρίδα», 48^r: «αλόπου», 49^r: «λαγός», 138^v: « α υ β ψ γ χ φ ε υ ζ τ » (στὸ ἴδιο φ., λίγο παραπάνω, βρίσκουμε γραμμένο ὀλόκληρο τὸ ἀλφάβητο), 199^r: «ἐτοῦτο τὸ συναξάρι ἔνε τις φανερομένης», (πιὸ κάτω) «ἴω χριστέ μου φώτισον το», 195^v: «ἐτοῦτο τὸ συναξάρι».

[2]. Χαρτ. 493 φύλλ., διαστ. φύλλ. 23×16,6 ἐκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 19-20×13-14 ἐκ., 28-32 γραμ. σειρ. (συνήθως), λευκὰ τὰ φφ. 6^v-12^v, 44^{r-v}, 104^r-106^v, 122^v, 138^v, 306^v, 340^v, 362^r-364^v, 470^v-471^v, 492^r-493^v, τοῦ ΙΗ' αἰ.

Μ α θ η μ α τ ά ρ ι ο τ ῆ ς Π α τ μ ι ά δ ο ς Σ χ ο λ ῆ ς 1

1. φφ. 1^r-6^r: «Στίχοι ἱαμβοὶ χρηστοθείας παραφρασθέντες Δανιὴλ τῷ Πατμῷ χάριτι μέτρου εισαγωγικῶν χάριν: Προοίμιον: ~» (inc.: «Ψυχὴ καὶ σῶμα οὐσία βροτῶν πέλει», des: «οἶσει τὸ εἶναι πάντως ἐκπεφυγένοι: ~ τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

2. φφ. 13^r-43^v: «Λόγος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν, καὶ αὐτὸς ἐπανόδου ἐκεῖθεν μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ καὶ τῷ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον» (inc. «Ἥττημαί καὶ τὴν ἦτταν ὁμολογῶ», des.: «Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν ᾧ πᾶσα δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν. Τέλος τοῦ περὶ ἱερωσύνης λόγου»).

3. φφ. 45^r-90^v: «Προτρεπτικὸν τὸ προοίμιον νὰ δεχθῆ τὸ δῶρον ὁ Κάρων ὁ βασιλεὺς ἑθανάτωσε τὴν μητέρα του διὰ νὰ ἰδῆ τὴν κατασκευὴν τοῦ παιδὸς καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάσθη καὶ Κάρ, ἀπὸ τοῦ κάρω τὸ κόπτω, ὅθεν καὶ ὀνομάζονται εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὄλοι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ Κάρες. Ἐξήγησις τῶν ἀποφθεγμάτων τοῦ Πλουτάρχου ἐρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτᾶ-

1. Πρβλ. καὶ τὸν κώδικα 55 τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, δ.π., 181. Πρόκειται γιὰ σχολιασμένα, παραφρασμένα καὶ μεταφρασμένα κείμενα δὲν κρίνω σκόπιμο νὰ ἀναφερθῶ στὶς ἐκδόσεις τῶν πρωτότυπων κειμένων.

τοῦ ἀρίστου ἡμῶν διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου) (inc.: «᾿Ω μέγιστε ἀξιάγαστε καὶ Κάρ Τραϊνὲ ὁ Ἁρταξέρξης», des.: deest («μὲ τὸ νὰ ἐνικῆθησαν ἄρδην τελείως ἐπεμψαν»)): τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

4. φφ. 91^r-94^v: «Τοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς τὴν πεντηκοστήν λόγος» (inc.: «Ἄς ἐξηγηθῶμεν θεωρητικῶς καὶ φιλοσοφικῶς», des.: deest («μὲ τὰ ὁποῖα τάματα δοκεῖ κυβερνᾶ»)): τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

5. φφ. 95^r-103^v: Ἔπιτολο (inc.: «ἐπιστήμονες ἐντέχνως πανσόφως», des.: «εἰς τὸν πατέρα ὁμοῦ καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν»).

6. φφ. 107^r-118^v: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου εἰς ἑαυτὸν ἐξ ἄγρου ἐπανάκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον λόγος» (inc.: «᾿Ω πνευματικά μου τέκνα, ἐγὼ ἡγάπον, ἐπεθύμουν ἔσᾶς», des.: «εἰς τὸν ὅποιον θεὸν ἔστω πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν»).

7. φφ. 119^r-122^r: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον κατὰ Ἁπολιναρίου ἐπιστολὴ α΄» (inc.: «Ἐπειδὴ περισσοὶ προσήλθον, παρεγένοντο», des.: «κωλύουσιν ὅλως δι' ὅλου τὴν συμφωνίαν, ἔνωσιν, συνάφειαν»).

8. φφ. 123^r-130^v: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου πρὸς Κληδόνιον πρεσβύτερον ἐπιστολὴ β΄: ~ Κατὰ Ἁπολιναρίου: ~ Τῷ τιμωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ ἀδελφῷ καὶ πρεσβυτέρῳ Κληδόνιῳ Γρηγόριος ἐν κυρίῳ χαίρειν» (inc.: «Ἡμεῖς θέλομεν νὰ μάθωμεν, νὰ πληροφορηθῶμεν, ποῖα εἶναι», des.: «νὰ ὀναιρέσωμεν τὰ δόγματα τῶν αἰρετικῶν μὲ τοὺς ὀρθοὺς μας λόγους»).

9. φφ. 131^r-138^r: «Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως λόγος» (inc.: «Ἐγὼ θαυμάζω, ἀπορῶ, ἐξίσταμαι, τί εἶναι», des.: «εἰς τὸν ὅποιον ἔστω ἡ δόξα καὶ τιμὴ καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν»).

10. φφ. 139^r-184^r: «Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς λόγος» (inc.: «Πάντα τὰ ἔθνη ἀκούσατε, ἀκροασθεῖτε, αὐτὰ τὰ ἐξῆς ῥηθησόμενα», des.: «νὰ ἐλπίζωμεν, νὰ προσδοκῶμεν, εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Θεοῦ»).

11. φφ. 184^r-202^v: «Ἀναπλήρωσις τοῦ ἐλλείποντος εἰς τὸ α^ο-ν τετράδιον» (διάφορες προσθήκες).

12. φφ. 203^r-215^v: «Ἐξήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπισκόπου Ναζιανζηνοῦ ἐρμηνευθεῖσα παρά τοῦ σοφοτάτου διδασκάλου κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἴτ' οὖν γενέθλια τοῦ σωτῆρος» (inc.: «Ὁ Χριστὸς γεννᾶται, λοιπὸν ὑμεῖς οἱ χριστιανοί», des.: «εἰς τὸν ὅποιον ἔστω ἡ τιμὴ αἰωνίως, εἴθε γένοιτο:~ Τέλος»).

13. φφ. 216^r-230^v: «Τοῦ αὐτοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια, οὗ ἡ ἐξήγησις» (inc.: «Πάλιν

αἰθῆς ἐφέστηκε μέσον ἡμῶν», des.: «ἡ τιμή, ἡ εὐκλεία, αἰωνίως, εἶθε ἄμποτε ἀμήν»).

14. φφ. 231^r-271^r: Ἔπιτολο (inc. «Ἐπειδὴ ἐορτάσαμεν κατὰ τὴν χρεσινὴν ἡμέραν», des.: «μὲ τὴν χάριν αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ) οὐ εἰς τὸν ὅποιον ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»).

15. φφ. 271^r-297^r: «Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα» (inc.: «Ὁ προφήτης Ἄβρακὸς ὁ ἀξιάγαστος», des.: «εἰς τοὺς ἀπεράντους, ἀτελευτήτους, αἰῶνας, πάντως βέβαια: ~ Τέλος»).

16. φφ. 298^r-306^r: «Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὴν κενὴν Κυριακὴν καὶ εἰς τὸ ἔαρ καὶ εἰς τὸν μάρτυρα Μάμαντα ἐξηγηθεὶς παρὰ Δανιὴλ μοναχοῦ Πατμίου τοῦ Κεραμέως» (inc.: «Τὸ νὰ τιμῶνται, νὰ δοξάζωνται», des.: «τοῦ θεοῦ πατρὸς ἀμήν: ~ Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

17. φφ. 307^r-330^v: «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου λόγος περὶ φιλοπρωχίας» (inc.: «Ὁ ἄνδρες, πνευματικοί μου ἀδελφοί», des.: «τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων ἀμήν»).

18. φφ. 331^r-340^r: «Ἐξηγήσεις εἰς τὴν δεκάτην πρώτην (sic) ὁμιλίαν περὶ φθόνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου» (inc.: «Ὁ θεός, ὡς φησὶν οἱ θεοὶ χρησιμοί», des.: «πνεῦμα αἰωνίως πάντοτε, εἶθε ἄμποτε»).

19. φφ. 341^r-356^v: «Τίμων ἢ Μισάνθρωπος» (inc.: «Ὁ θεός, ἔφορε, ἐπιστάτα», des.: «ἀναχωρήσατε κατ' ἀλήθειαν ἀπλήγωτοι, χωρὶς αἷμα»).

20. φφ. 357^r-357^v: «Προοίμιον τοῦ Αἰσώπου μεταφρασθὲν εἰς ἀπλὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ σοφωτάτου Νεοφύτου» (inc.: «Καὶ ἄλλοι πολλοὶ σοφοὶ ἐπιστήμονες», des.: «τὴν ὀφέλειαν ἐκαρπώσατο»).

21. φφ. 357^v-358^v: «Ἐξηγήσεις τοῦ προοιμίου τοῦ Ἡρωδιανοῦ» (inc.: «Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς σοφοῦς», des.: «βασιλέως: ~ Τέλος»).

22. φφ. 358^v-359^v: «Τοῦ αὐτοῦ δημηγορία» (inc.: «Ἡ μεγάλη περιποίησις», des.: «εἰς ὄλον τὸ ὑπήκοον»).

23. φφ. 360^r-361^v: «Λόγος εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου» (inc.: «Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης», des.: «τοῦ σεβασμωτάτου ἡμῶν δεσπότη: ~ ἀμήν»).

24. φφ. 365^r-428^v: Συλλογὴ ἐπιστολῶν διαφόρων (Χρυσοστόμου, Βασιλείου, Λιβανίου κ.ἄ., μεταφρασμένες καὶ σχολιασμένες) τὸ κείμενον εἶναι κολοβόν.

25. φφ. 429^r-440^v: «Σημειωματάριον περιέχον πολλὰ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα» («Παροιμίαι Πλουτάρχου καὶ ἄλλων χρήσιμα καὶ ὅσα ἐπὶ ἀδυνάτων», κ.ἄ.).

26. φφ. 441^r-459^r: «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ἐξηγήσεις ἐρμηνευθεῖσα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου ἡμῶν κυρίου Δανιὴλ τοῦ Πατμίου» (inc.: «Ὁ νέοι, τὰ ἄλλα», des.: «καὶ φρονίμους στοχασμούς: ~ Τέλος τοῦ τε τὰ πολλὰ παρακαλοῦντα λόγος καὶ τῷ θεῷ δόξα»).

27. φφ. 459^v-470^r: «Τοῦ αὐτοῦ Βασιλείου λόγος κατὰ μεθούτων ἐξήγησις» (inc.: «Τὰ θεωρήματα ἄπερ χθές», des.: «ἡ βασιλεία αἰώνιως πάντοτε, εἶθε γένοιτο: ~ Τέλος καὶ τῆ θεῶ δόξα»).

28. φφ. 473^r-481^r: «Ἐξήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου λόγος περὶ προσοχῆς» (inc.: «Πρέπει, ἀρμόζει, ἡμεῖς χριστιανοί», des.: «εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας, εἶθε γένοιτο»).

29. φφ. 481^r-491^v: «Ἀρχὴ τοῦ δευτέρου λόγου» (inc.: «Ἀρμόδιον, εὐκολον, ἐστί», des.: deest («ἐγὼ εὐχαριστοῦμεν»)): τὸ κείμενο εἶναι κολοβό.

A. Τὸ χφ. συναπαρτίζουσαν διάφορα τετρ. συσταχωμένα, γραμμένα ἀπὸ διάφορα χέρια. Ἡ γραφὴ εἶναι πρόχειρη καὶ βιαστική, ἡ μελάνη ὑπόμαυρη: πολλὰ κείμενα γράφονται μὲ τὴ γνωστὴ μέθοδο τῆς ψυχαγωγίας. Ἡ χαράκωση εἶναι διάφορη στὰ διάφορα τετράδια.

B. Στὸ verso τοῦ ἐσώφυλλου: «Ἰ(ερά) Μ(ητρόπολις) Ῥαιδεστόν», «Νου(μερο) 3», «Ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου διδασκάλου Γενναδίου τοῦ ἐκ Ῥαιδεστοῦ κ(αί) ἰόδε», «καὶ τόδε βοᾷ σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχω/ κτῆμα βίβλον Ἰματάκη οὐκ ἄλλω», φφ. 1^r καὶ 107^r: «Δωρηθὲν τῷ κ(υρίῳ) Ἰωάννῃ Κωνσταντινίδῃ τῷ 1904», 330^v: «ὁ Θεὸς ἔλεον θέλη καὶ οὐ θυσίαν, ὅστις ἐθισιάσθη ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Ἀσθενούντων ἐπίσκεψις καὶ καταπονούμενον εἶναι σκέπη κ(αί) ὀχύρωμα» (νεοτατὴ σημείωση μὲ μολύβι), 340^r: «χειρὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου Πατριῶν ἐγράφθη», 356^v: «Ἐν ἔτει 454^δ-αὐγούστου θ Γεώργιος [...] Χατζῆ Λουκά», 6^r: «διατρὴ ἡάτρευσων σεαυτῶν ἀφισε ἐμὲ ἐχὼ ἐγὼ ἡατρὸν τῶν θεῶν καὶ τὴν Μήτηρ μου θεωτῶκων», «Ἅγιοι πατέρες τὴν ψυχὴν σου Ἄν ἔχειαι τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μᾶς μνημονεῦται τὴν οἰκογένειαν μας Ζωντανούς καὶ ἀπεθαμένους. Ἡ πρεζβητέρα Ολυμπία Κωνσταντινίδου χωρίον Ἀμισιανὰ Καβάλλας». Σὲ ἀρκετὰ φφ. ἐπίσης βρίσκουμε τὰ ἀρχικά τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως (φφ. 122^r, 138^r, κ.ἄ.): ΔΚ. Ἄκόμη σὲ πολλὰ φφ. συναυτομέ σφραγίδα (μὲ κεφαλαῖα γράμματα): «ΩΑΝΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΩΡΟΛΟΓΟΠΟΙΟΣ ΚΑΒΑΛΑ».

[3]. Χαρτ. 19 φύλ. (†2 ἐσώφ. στὴν ἀρχὴ καὶ 1 στὸ τέλος λευκά), διαστ. φύλ. 31,5 × 21,4 ἐκ., διαστ. γραμ. ἐπιφ. 25,5 × 15,5 ἐκ., 30 γραμ. σειρὲς (συνήθως), ΙΘ' αἰ.

Ἄκολουθία
τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου

φφ. 1^v-16^v (σσ. 1-32): [Ἄκολουθία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου] (inc.: «Τῆ εἰκοστῆ ὀγδόῃ τοῦ ὀκτωβρίου μνήμην ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως», des.: «Κοινωνικὸν εἰς μνη-

μόσουνον αϊώνιον ἔσται δίκωπος ἀλληλουϊα: ~ Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα νῦν καὶ αἰεῖ»).

Α. Σώζεται ἀρχικὴ ἀρίθμηση σελίδων (ἀπὸ 1-32) καὶ σύγχρονη μὲ μολύβι φύλλων (ἀπὸ 1-16). Τὸ χρ. ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἓνα δίφυλλο + ἓνα δυάδιο + ἓνα τριάδιο + δύο δυάδια + δύο δίφυλλα. Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη, ἐλαφρῶς δεξιοκλινής, χρησιμοποιήθηκε μαύρη μελάνη, ἐρυθρογραφοῦνται τὰ κεφαλαῖα ἀρχικὰ γράμματα καὶ οἱ τίτλοι. Ἡ στάχωση εἶναι βυρσίνη μὲ σταμπωτὲς διακοσμῆσεις, σητόβρωτη σὲ ἀρκετὰ σημεῖα.

Β. φ. 1^ρ (μὲ μολύβι): «Ἀκολουθία τοῦ θεοῦ Ἰωαννου τοῦ ἐν Γάνφ κομισθεῖσα ἐκεῖθεν (παρὰ τοῦ ναοῦ Ἁγίου Χαλαλάμπου;) εἰς τὴν ἐν Πρασίφ (Παγγαίου) Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου κατὰ τὸ ἔτος 1922», 16^ν: «Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ τοῦ λογιωτάτου Ἀλεξάνδρου Πηλιάδου μετὰ τῆς προσηκούσης ἐπιμελείας καὶ διορθώσεως ἐν ἔτει αὐγούστου κδ καὶ ἔστω εἰς μνημόσουνον», 17^ρ: «μεγαλωνάριον εἰς τὸν αὐτὸν ἅγιον ἀθανάσιον τὸν ἐν τῷ Γάνφ. Τῶν ἀρχιερέων ἢ καλλονῆ, καὶ τῶν μοναζόντων ὁ προστάτης, καὶ ὁδηγὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας ὁ πρόεδρος ὁ μέγας ἡμᾶς ταῖς σαῖς πρεσβεΐαις πάτερ διάσωσον», «Ἔτερον. Τὸν φωστῆρα πάντες τὸν παμφαῖ τὸν τὴν οἰκουμένην καταυγάζοντα διδασχαις τὸν ἐν ἱεράρχαις ἀθανάσιον μέγαν ἡμῶν δὲ πολιοῦχον ὕμνοις τιμήσωμεν», 17^ν: «Ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν Γάνου (ἁγ. Χαλαλάμπου) εἰς τὴν τοῦ ἐν Πρασίφ 1922 (Παγγαίου) Ἁγίου Ἐλευθερίου» (χέρι Σωφρονίου Ἐλευθερουπόλεως), 18^ν: «Ἰωάννης ὁ τοῦ [Προέ]δρου 1844 Νοεμβρίου 8», «Χρ. Καργόπουλος πρῶτος ψάλτ(ης) 1 Ὀκτώ(βρι)ου 1911» (μὲ μολύβι), «Ἡ παροῦσα ἀκολουθία τοῦ ἐν Γάνφ ἀσκήσαντος ὁσίου Ἰωαννου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἤχθη ἐκ τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας (τοῦ ἁγίου Χαλαλάμπου) εἰς τὸν ἐν Πρασίφ (Παγγαίου) μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου κατὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1922. Ἐν Πρασίφ (Παγγαίου) τῇ Τετάρτῃ τοῦ Πάσχα 14/27 τετάρτου 1949. † Ὁ Ἐλευθερῶν Σωφρόνιος».

SUMMARY

Georgios Papazoglou, Palaeographical researches in East Macedonia and Thrace.

I. Parchment pages of manuscript codices (8th-13th C) of a private collection.

We are studying seven parchment pages of manuscript codices, belonging to a private collection: Two are of the 8th-9th C, one of the 10th C, two of the 10th-11th C and two of the 12th-13th C.

II. Three manuscripts of the female convent «Υπαρanti» at Pangaion.

We are studying three manuscripts of the 15th-19th C belonging to the female convent «Υπαρanti» on Mount Pangaion. They are: a diary (Μηναῖον), a reading book (Μαθηματάριον) and a liturgical text (Ἀκολουθία).